

ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№2/2024

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2024

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933: e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 19.06.2024 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курсыжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 19.06.2024ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**

Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**

Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

Editorial Board

- Aimuhambet Zh.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
- Aktayeva K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
- Absadyk A.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Bredikhin S.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
- Гайнуллина Ф.А.** Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
- Yermekova T.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
- Yesirkeпова K.K.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Zhusipov N.K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
- Kurbanova M.M.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
- Kamzabekuly D.** Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
- Kuryshzhan L.A.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
- Oner M.** Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
- Pimenova M.V.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
- Seifullina F.S.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev

Tel/Fax: (7172) 561 933: e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 19.06.2024 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

ALIASKAR A.	Challenges of bilingualism: code-switching and language dominance	7
АМИРОВА Г.О., БОРАНБАЕВ С.Р.	«Әз-Замахшаридің «Мукаддимат әл-Адаб» ескерткішіндегі қабыса байланысқан есімді тіркестер	16
ӘДІЛОВ М.Е.	Қазақ тіліндегі кейбір ақша атауларының түп-төркіні мен бастапқы мағынасы	25
KURMANBEKOVA Z.R., ONER M.	Linguistic features of communication and texting in social networks	37
МАМЫРБЕК Г., МАЛБАҚОВ М., СЕЙІТБЕКОВА А.	В. Радлов сөздігіндегі байырғы сөздердің семантикалық ерекшеліктері	49
НҰРДӘУЛЕТОВА Б.И.	Маңғыстау топоареалындағы діни топонимдер	59
YANG. L., SHARIPOVA G.S., OMIRBEKOVA Zh.K.	Recreation of ethnocultural vocabulary in S. Maugham’s work «The moon and sixpence»	69

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АБИЛДАЕВА А.Д., АЙМҰХАМБЕТ Ж.Ә., МИРЗАХМЕТОВ А.А.	Бинарлық оппозицияның актанттық көрінісі	80
АЛИМБАЕВ А.Е. ОСЕРОВ Б.М.	Қожа Ахмет Ясауи және Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы ізгіліктің жырлануы	90
ДОСМАҒАНБЕТОВА Г.Ж., БЕЙСЕНОВА Ж.С.	Описательные стратегии в травелогах Ади Шарипова	98
ЖАЛЕЛОВ Д.С., ӘЛТАЙ А.Д.	Доспамбет жырау толғауларындағы экзистенциялық мән	109
КАЗҢҰТАҰ В.К., ОРАЗБЕК М.С.	Oxymoronic interpretation of the postcolonial personality	119
KENZHEKOZHAYEVA A., МАМБЕТОВ ЗН.О.	The image of kozhanasyr in folklore of world literature.....	127
ҚАБЫЛОВ Ә.Д., БҰРКІТБАЕВА А.С.	Ә. Кекілбаев әңгімелеріндегі образ табиғаты	135

ПІРӘЛІ Г.Ж., ҚҰРМАНБАЙ А.П., СӘРСЕНБАЕВА Ж.Б.	Нәзіпа Құлжанова мен Мұхтар Әуезовтің Абайтану ғылымын қалыптастырудағы рөлі.....	148
ТУЛЕБАЕВА Қ.Т.	Абай қарасөздеріндегі білім-ғылым концептісін тезаурустық талдау	160
ТУЛЕУОВА Р.Г., САРБАСОВ С.Б.	«Оғыз-наме» кітаби эпосының фольклорлық сипаты	169
ТУСИПОВА Г.Б. СОЛТАНАЕВА Е.М.	Тұрағұл Абайұлының көркем аудармадағы ұстанымы	181

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

ДОСАНОВА А.М., ЖҰМАТАЕВА З.Н., АШИРХАНОВА Қ.М.	Білім беру үдерісіне жасанды интеллектіні кіріктіру: тілдерді оқыту	191
ИБРАЙМОВА Л.А., РЫСҚҰЛБЕК Д.Ж., ЕРТАЕВА П.Қ.	Бала тілінің лексикалық нормадан ауытқу динамикасын зерттеу: әлеуметтік лингвистикалық талдау	202
ОРАЗ А.Н., МАЛИКОВ Қ.Т., ХАЛИКОВА Н.С.	Мнемотехника қазақ тілін үйретуде лексикалық дағдыларды қалыптастыру құралы ретінде	211

*А.Е. АЛИМБАЕВ¹

Б.М. ОСЕРОВ²

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, Астана, Қазақстан¹
«Астана Дарыны», Астана, Қазақстан²
(e-mail: aslan_alimbaev@mail.ru¹, b.m.91@bk.ru²)

*ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ ЖӘНЕ АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ІЗГІЛІКТІҢ ЖЫРЛАНУЫ

Аңдатпа. Мақалада Көне түркі жазба әдебиетінің ірі өкілі Қожа Ахмет Ясауи хикметтері мен Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы жалпы адамзаттық құндылықтардың мазмұндық, идеялық байланысы қарастырылады. «Әдебиеттің басты нысаны – адам» деп академик З. Қабдолов айтқандай жаратылған заттардың бәрі жаратушының сүйікті құлы адамдар үшін қызмет етеді. Осындай сүйіспеншілікке бөленген пенде бойындағы мінді жеңу сүйіктілердің өмірлік тартысы, күресі. Демек, адам бойындағы арпалыс арқылы тіршілік жалғасады, өмір өзгереді, құбылады. Бірақ осы өзгерістер мен құбылыстардың арасында арпалыспен ғұмыр кешіп жүрген адам баласы адамгершіліктен, мейірімділіктен, ізгіліктен құр қалмау үшін өзі де жүрегіне жақсылықтың дәнін сеуіп, оған су құйып өсіріп отырғаны дұрыс. Осы аталған қасиеттер рухани мұраларда жалпыадамзаттық мәңгілік қағидалар болып орнықты. Мақалада осындай рухани мұра санатындағы «Диуани хикметтің» ізгілік мұраттарды арқау етуі және бұл идеяның Абай шығармаларында жалғасын табуы зерделенеді. Абайдың «Толық адам» концепциясы адамның ізгі қасиеттерімен байланысты екені мәтіндік салыстырулар, талдаулар арқылы дәйектеледі. Ясауидің «Хикметі мен Абай мұрасы ізгілік мұраттарды үлгі етуімен құнды екені ғылыми еңбектердегі тұжырымдарға ілеме жасай отырып негізделеді.

Түйін сөздер: Ясауи, Абай, ізгілік, махаббат, мейірім, адамгершілік.

Кіріспе. Көркемдік, әсемдік, сұлулық т.б. ұғымдар бірігіп ізгілік ұғымын мәнін толықтыра туған сөздер. Ал, осы ұғымдарды көркем, әсерлі, байыппен жеткізетін көркем шығарма, яғни әдебиет. Тіл мен әдебиет халықтың руханиятын сақтап, дамытатұғын алпауыт күшке ие салалардың бірегейі, яғни елдің, мемлекеттің, ұлттың біртұтастығын, ерекшелігін қамтамасыз ететін идеологиялық құрал. Ұлы гуманистер танымындағы ізгілік ұғымын батыс ойшылдарының еңбектерімен салыстырмалы түрде қарастырылған. «Ізгіліктің табиғаты мен маңыздылығы адам тіршілігінің жалпы мақсатынан көрінеді, себебі батылдық пен ұстамдылық сияқты моральдық ізгіліктен басқа; даналық пен түсінушілік секілді зерделік ізгіліктен басқа; мақсат тылсым болғандықтан, бізге тағдыр, үміт және қайырымдылық сияқты теологиялық ізгіліктер қажет [1, 330].

«Шығарма – өнердің әлеуметтік болмысының формасы әрі әлемдегі күрделі құбылыстардың бірі. Бұл – макроәлем өмір кешетін микроәлем, бұл – тұлға мен оны қоршаған шындықтың моделі. Шығарма мәдениет тұрғысынан қабылданған шынайылық негізінде жазылып шығады. Шығарма өз бойына философиялық, ғылыми, саяси, моральдік, құқықтық, діни идеяларды жинайды. Шығарма құрылымының сыйымдылығы соншалық,

*Мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитеті қаржыландыратын №AP14870245 «Ахмет Ясауидың «Диуани хикметіндегі» тілдік-мәдени кодтар» ғылыми жобасы аясында жазылды.

бойына осы идеяларды да, әлемнің эстетикалық байлығын көрсететін өмірдің өзі сияқты пластикалық образдар жүйесін де кірістіреді. Шығармада құбылыстарды қамтудың ауқымдылығын мәдениеттің басқа ешқандай феноменімен мүлде салыстыруға келмейді [2, 107]. Осы тұрғыдан келгенде шығыс пен мұсылман әлеміне аты кеңінен таныс, сопылық әдебиеттің негізін қалаған Қожа Ахмет Ясауи мен қазақ әдеби тілінің негізін қалаушы, ұлттық поэзияны жаңа биікке көтерген ұлы ақын Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы адамгершілік, имандылық, әділдік, инабаттылық, тәрбиелілік тәрізді күрделі ұғымдарды жырлап қана қоймай, оның шешу жолдарына ұсынған.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Мақаланы жазу барысында әдебиеттану, әдебиет теориясы, философия, педагогика, психология мәселелеріне байланысты теориялық еңбектерге шолу жасалды. Қожа Ахмет Ясауи мен Абай Құнанбайұлының шығармаларын талдау барысында мазмұндық ерекшеліктеріне шолу, сипаттау, жүйелеу, талдау, салыстыру әдістері қолданылды.

Аталған мақалада, әдебиеттанушы, ясауитанушы, абайтанушы ғалымдардың тұжырымдары талданып, қорытыланды. Батыс философы Энтони Кеннидің «ізгілік», «адамгершілік»; белгілі ғалым, жазушы, халықаралық эстетика қауымдастығының мүшесі Юрий Боревтің [2] «көркем шығарма», «туындыдағы өзектілік пен мәңгілік», «көркемдік шындық пен көркемдік концепция»; абайтанушы ғалым Мекемтас Мырзахметовтің [3] «үш сүй», «толық адам»; фольклортанушы ғалым Шәкір Ибраевтың [4] «ынтызар күй», «Абай феномені және әлеуметтік парадигма», ясауитанушылардың сопылық іліміне қатысты пікірлеріндегі жалпыадамзаттық құндылықтар сараланды.

Талқылау мен бақылау. Ясауи мұрасы – ұлттық руханиятымызбен мәдениетіміз, әдебиетіміздің құнды қазынасы. Өйткені адамзат үшін аса маңызды ізгілік идеялары оның «Диуани хикмет « еңбегінің алтын өзегі. «Ясауи хикметтерінде Аллаға мадақ, пайғамбарға салауат поэзия тілімен айтылады. Автор мінәжат және мадақ сипатындағы хикметтерін әуелі Аллаға, сонан соң Мұхаммед пайғамбарға бағыптайды. Зерттеушілер де Ясауи хикметтері табыстың кілті, оны тыныштандыратын, бірақ құдіретті үні, тынысы болып табылатын даналығы екенін атап көрсетіп, хикметтерде Алла мен Пайғамбарды сүйу, діни ережелерді сақтау, кедейлер мен жетімдерді қорғау, өлім, күрес сияқты тақырыптар жиі қамтылатынын айтады [5, 476].

Қожа Ахмет Ясауи хикметтеріндегі адамдар арасындағы қарым-қатынас, қанағат, рахым, адамгершілік, мейірім-шапағат, адалдық, ізеттілік жайында сөз қозғайды.

1-хикмет

Жаратса ықылас қойып ақылға кім,

Жалғанда тұтар соны жақын жаным.

Жедім де жетім-жесір, пақыр қамын,

Жетесіз кердеңдерден қаштым міне.

Қайда да қайрымдылыққа талаптан да,

Кемтарға қайырлы жүр, қарап қалма.

Жақын бол махшар күні жаратқанға,

Мейірімсіз менмендерден қаштым міне [6, 35].

Автор, адам табиғатынан мейірімді, адал екенін түсіндіруге тырысады, хикметтің бұл үзіндісінен жамандықтан жиреніп, жақсылыққа үйір болудың дидактикалық сарынын көре аламыз.

Абай Құнанбайұлы хикметтегі дидактикалық сарынды «Қартайдық, қайғы ойладық, ұйқы сергек» өлеңінде жалғастырады.

Жамандар қыла алмай жүр адал еңбек,

Ұрлық, қулық қылдым деп қағар көлбек.

Арамдықтан жамандық көрмей қалмас,

Мың күн сынбас, бір күні сынар шөлмек [7, 11].

Қай заман суреткерлерінің туындыларын зерделейтін болсақ адал еңбек, мейірімділік, ақылдылық тақырыбы ерекше жырланып, ерекше дәріптелген. Ізгілік ұғымына қарама-

қайшы ұрлық, қулық, сұмдық, жамандық сипаттары көбеюінде деп білеміз. «Классикалық теоретиктердің көбі моральдық игіліктер біртұтас деген пікірді ұстанады, яғни ізгіліктің біреуіне ие болған адамның бойында, шын мәнінде, ізгіліктің барлығы болады, ал кімде оның біреуі де болмаса, ол ізгілік атаулының барлығынан кенде. Соның салдарынан кейбір моралистер «Ізгілік пен азғындықтың аз-кемі жоқ, барлық күнәнің салмағы бірдей» деген пікірді алға тартты [1, 315].

Ізгіліктің пен мейірімділіктің қайнар көзі ғашықтық, махаббат, сүйіспеншілік. Демек, осы тақырыпты қаузаған Қажә Ахмет Ясауи мен Абай Құнанбайұлы туындыларындағы адамзаттың хаққа деген махаббаттың сипатталуында үндестіктің болуы заңдылық.

Ғашық оты өртеп кетер тән мен жанды,
Өртер болса ойран қылар айналанды,
Құштарлықсыз танымассың Жаратқанды,
Не қылсаң да өз еркінде пәруәрдігер [8, 67]!

Автордың пайымдауынша жаратқанды тану үшін де оған деген махаббат керек екен, яғни жаратылғандарға деген сүйіспеншілік арқылы жаратушыны тану, оны мейірімін шексіз сезінуді үйренуді насихаттайды. Бұл ой Абай Құнанбайұлының «Алланың өзі де рас, сөзі рас» өлеңінде жалғасын табады. Бұл жөнінде белгілі әдебиеттанушы ғалым М. Мырзахметов «Абай танымындағы үш сүю мәселесін зерделей келе «Махаббатпен жаратқан адамзатты сенде сүй ол алланы жаннан тәтті», - деп, жаратушысын жаралған пендесінің махаббатпен сүюі керек деген мағынада бірінші сүюді көреміз. Екінші сүю немесе ақын шығармаларында бастан-аяқ үзіліссіз таратылатын басты ой желісі «Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп» ат қойып, айдар тағуында жатыр. Абайдың «Және хақ жолы осы деп әділетті» дегенінен 38-сөздегі нақылия, ғақылия дәлелдерге сүйене отырып ұсынатын ғадаләт ұғымына іліктесетін үшінші сүюді көреміз [3, 279].

Алла деген сөз жеңіл,
Аллаға ауыз қол емес.
Ынталы жүрек, шын көңіл,
Өзгесі хаққа жол емес.
Дененің барша қуаты
Өнерге салар бар күшін.
Жүректің ақыл суаты,

Махаббат қылса тәңірі үшін [7, 189]. Өмірдің мәні, көркі, қызығы махаббатпен байланысты деген ойдың түйіні – жек көру (ғадауат), дұшпандық ойлау, қулық-сұмдық жасау сияқты әділетсіз істердің бәріне қарсы тұратын асыл қасиет махаббат дегенді білдіреді. Өзгермелі дүниенің өзгермейтін ақиқаты – махаббат сезімі. Адамды, адамзатты сүю, жамандықты махаббатпен түзету, міне толық адам өмірінің түйіні осы. Бұл ақиқат – мағыналы өмірдің шындығы, Хақтың жолы.

Суфизмдегі Алланы сүю, Аллаға құлай ғашық болу сияқты дінгекті идея Абай шығармаларында «махаббатпен жаратылған» адамзатқа ойысты. Алайда адамзатты сүюге кесел келтіретін көріністердің қоғамды жайлап алуы Абайды махаббатың бинарлық қарама-қарсы жағы – ғадауатпен алысуға мәжбүр етті.

Абай суфистік идеяны ала отырып, оны жаңаша дамытты, мистикаға берілмей адам және қоғам кемшіліктеріне батыл қарсы тұрды, дендеген кеселдің себептерін өмірдің өзінен алып бейнеледі. Адамда мейірім, шапағат, рақым, әділет, ақыл, жүрек, қайрат, білім бәрі осы махаббаттан қуат алуы тиіс. Ақын жүрегіндегі махаббат – өмір бойы ғадауатпен, зұлымдықпен, дұшпандықпен майдандасқан ұғым [4, 172]

Адам табиғатынан жақсылыққа, ізгілікке жаны құмар. Туғаннан бастап анасына, туғандарына, замандастарына, өмір сүріп жатқан қоғамына, еліне, жеріне, адамзатқа деген сүйіспеншілік арқылы жаратушыға деген махаббаты оянады, яғни кемелденеді.

Филолог ғалым Ш. Ибраев «Абай феномені» ғылыми зерттеулер еңбегінде «Алланың өзі де рас, сөзі де рас» өлеңін талдай келе ізгілік ұғымының мәніне терең үңіледі:

Махаббатпен жаратқан адамзатты,
Сен де сүй ол алланы жаннан тәтті.

Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп,
Және хақ жолы осы деп әділетті, –

«осы үш сүю болады имани гүл» деген Абайдың сопылық дүниетанымымен жалғасатын ойы «жаратылғандарды жаратқан Алла үшін сүю» ұстанымына негізделетінін көрсетеді. Ғалым: өз ойын: «Өлең шумағындағы «үш сүю» ұғымының тірек сөзі – махаббат. Алдымен жаратылғандардың иесі – Алланы сүю, екінші – адамзатты сүю, үшінші – «хақ жолы осы деп әділетті» сүю, міне бұл үшеуі әрбір адамның Алланың махаббатына қайтарар жауабы мен ісінің нәтижесі. Бұл ретте Абайдың терең ойының тағы бір түйіні – «махаббатпен жаратылған адамзат» қалай жүріп-тұруы керек деген мәселе. Мұның жауабы әділет. Бұл хақ жолы», – деп қорытады [4, 169].

Адамзаттың асыл мұраты – ізгілік жолымен ақиқатқа жету болса, ұлы ойшылдың танымы бойынша рухани биіктеудің төрт сатысы айтылады. Олар: шарифат, тарихат, ақиқат, мағрифат [9, 147].

«Шарифат» – ислам дінінің заңдары мен әдет-ғұрыптарының жинағы, «тарихат» – сопылықтың идеясы, сопылық мүддесіне жеткізген жол, ал «мағрифат» – дін жолын танып, оқып-білу, «хақиқат» – құдаймен бірігу оған жақындау. Ахмет Ясауидің пәлсапалық пайымы бойынша, «шарифатсыз», «тарихатсыз», «мағрифатсыз» «хақиқатқа» жету мүмкін емес.

Адам жан-жағын танып, есейе келе тіршілікке, өмірге көзқарасы өзгере түсетіні ақиқат. Тіршіліктің баянсыздығын, мәңгілік ештеңе жоқ екенін жақсы түсіне бастағанда ізгілікке, мейірімділікке жақындайды. Демек, қасындағы кісілерге мейірімін төгеді, қамқор болады, бауыр-туыс іздейді. Осы іздеу арқылы хақты, жаратушыны танығысы келеді, яғни біреуге жақсылық жасаудан эстетикалық ләззат алады.

Ізгілікке апаратын жолдың әділетті болуы шарт. Әділ ме, әлде жалған ба оны өмір тәжірибесі арқылы сезінеді. Ш. Ибраев «Әділеттілік жеке адамның бойында кездесетін қасиет болғанымен, оның оның көрінісі адамдар арасындағы қарым-қатынас арқылы анықталады. Сондықтан да әділет – социум категориясы. Әділет ұғымының астарында, адамгершілік, әлеуметтік, қоғамдық, саяси сана тұр. Абай өлеңдерінде «адамзат» деп айтуы тегін емес. Ақын гуманизмнің астарында тұрған ой – әділет жолмен бірлік құрған адамзаттың бір-біріне деген сүйіспеншілігі. Олардың тіршілік етуінің бірден-бір ақиқат жолы осы», – деп қорытады [4, 170].

Нәтижелер. Дүние жаратылғаннан бері адамзаттың арманы «мәңгілік өмір іздеу», «қой үстіне бозторғай жұмыртқалайтын заманды аңсау», «тіршілік етуге қолайлы жерұйықтың іздеу» адам баласының жан дүниесіндегі жақсылыққа деген құштарлықтан туындаған деп пайымдауымызға әбден болады. Бұл жайында қаншама аңыз-әңгімелер, мифтер, ертегілер т.б. көркем туындыларда жазылып, суреттеліп, баяндалып келеді. Көркем туындыларда қозғалған көркемдік шындық пен тарихи шындықты бөле қарау қателік. Себебі, қиял, ой, сөз арқылы адам әрекет етеді, дамиды, құлдырайды т.б.

Эстет ғалым Ю.Борев: «Көркемдік шындық әлемді оның тұтастығында көрсетеді. Тұтастық – көркемдік әлемнің ажырамас сипаты. Шығарма – көркем бейнелерден құралатын өнім. Ол әлем шынайыға ұқсамайды: ондай байлар да жылайды, кедейлер де қуанады, онда адамдар ғашық болады, жек көреді, шынайы өмірдегідей өмірге келіп, дүниеден өтеді. Бейнелеу өнеріндегі ғана емес, әдеби бейнелердің де пластикалығы сондай, біздер кейіпкерлер мен оларды, қоршаған заттарды өмірде көргендей анық та айқын көреміз. Көз алдымызда адамның ең нәзік сезімдерінің – көркем әлемі келеді. Көркемдік әлем орасан зор әрі тарихи шындыққа ауқымдас болады», – деп көрсетеді [2, 109]. Сопылық ілімінің негізін салушы Қожа Ахмет Ясауи хикметтеріндегі адам бойындағы мінді жеңіп, кемел адам, жетілген адам, толық адам дәрежесіне жетудегі түйінді ойлары Абай Құнанбайұлының туындыларымен үндес, сарындас.

Д. Кенжетай: «Иасауидей пірі, Абайдай хәкімі, Шәкәрімдей данасы бар бүгінгі қазақ қоғамы өзінің діни кеңістігін зерттеп, танып, үйрену үшін алдымен солардан қалған мұраларды игеру сатысынан өтуі тиіс. Иасауи салған жол Абайдан кейінгілерге де үлгі

болды. Иасауи хикметтері нақыл, терме, қара сөз ретінде дәстүр мен әдеп, ойлау мен таным желісі болып тарихымыздың белестері мен атақты тұлғаларының тілінде, жүрегінде, ділі мен қаламында мирас болды. Солардың бірегейі де Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы», – деп Ясауидей ғұламаның әдеби мұрасының мән-маңызын тұжырымдайды.

Зерттеушілер пікіріне сүйенсек: «Әрине Ясауи хикметтері тек қана көркем шығарма ретінде жазылған туынды дей алмаймыз. Мұнда көбіне танымдық, тәрбиелік мәселелер жетекші рөл атқарған. Ясауи сопылық ілімді дәстүрлі поэзиямен айшықтаған терең білімді ақын болғандықтан, оның шығармалары көркемдігі жағынан да ерекшеленеді» [10, 93].

Ясауи мен Абай мұрасындағы махаббат ұғымы ізгіліктен, иманнан бастау алады. Махаббат пен сенім, шындық пен адалдық, адамның ақыл-есін, парасатын қалыптастыра отырып, адамзатты адамдық санатқа жеткізеді [11, 54]. Адамзатты адамдық санатқа жеткізетін Қожа Ахмет Ясауи хикметтерінің бір қатары ғашықтық, яғни жаратушыға деген ғашықтық жайында сөз етеді. Ақынның Алла тағалаға деген махаббат, іңкәрлігі туралы хикметтерінде кездесетін тіркестерге зер салатын болсақ, жаратушыға деген сүйіспеншілікті, құрметті көре отыра, адам баласының адам баласына қиянат жасамай, бір-біріне деген сыйластықты насихаттайтынын байқауымызға болады. Айталық, «Ізгі жол», «Махаббатың дәмі», «Әділ сөйлеп, адал жүр», «Ізгі жүрек», «Тура жол», «Шын ғашықтық дүкені», «Бағым жанды», «Шын ғашықтық жолы ұзақ», «Ғахты сүйю», «Ғашық оты», «Махаббатты базарлау», «Медет тілеу», «Жақсыларға қызмет», «Кәміл ғашық», «Гүлге ғашық», «Ғашықты-дүниеде ең қиын түйін», «Ғашық дәптері», «Ғашықтық ұлық базар», «Ғашықтарға дүние-мүлік, мал да арам», «Ғашықтыққа дауа қонбас», «Махаббаттың шарабы», «Ғашықтардың жан даусы», «Ғашық бағы», «Ғашық болу – ұлық іс», «Ғашықтық жолы».

Махаббат, ғашықтық, сүйіспеншілік – рухани дүниенің айнымас құндылығының бірі. Барлығы қосылып адамшылық қасиеттерінің негізгі белгілерін бағамдайды. Осы тұста достық туралы да айта кеткен дұрыс. «Адам рухының тазалығын сақтауда және нәрлендіріп тұруда махаббат пен достық – іздейтін, аңсайтын жанның азығы. Екеуінің де мекені жүрек. Бұл ұғымдардың түп негізі исламдық сопылық ілімде жатыр» [4, 165].

Абай Құнанбайұлының да шығармашылығындағы махаббат тақырыбы адамға адамгершілік туды жоғары ұстатуға бастайтын күш, «Адам» деген атты мәңгі сақтататын зор қасиет болып көрсетіледі.

Адамның тұрмыстық іс-әрекетінің өзі адамгершілік, гуманизм, имандылық деңгейлерімен бағаланады, оның ішкі дүниесінің негізгі формалары болып, махаббат, үміт және сенім есептеледі. Иmandылық ұғымы халықтың бай рухани қазынасымен байланысты, әрбір адам осы рухани байлықты жүйелі түрде терең сезінуі қажет. Ендеше бұл дүниедегі негізгі әлеуметтік-мәдени байлық, парасатты, иманды іші мен сырты әсем, ылғи ойы мен ісі бірлікте болатын адам. Соның ішінде адамның өзін өзі тануы – ең қиын мәселе. Данышпан Абай атамыз айтқандай: «Адам бол!» атты гуманистік идеясы сонау Ясауиден халқымыздың бойына сіңген өзіндік философиясына тән [12, 31].

Қорытынды. Ясауи хикметтеріндегі адами қасиеттің ұясы тазалық, ізгілік болса, ізгіліктің нәр алар көзі – жүрек. Абай поэзиясында да үйлесімділікті реттеуші, мейірім шуағын төгуші – жүрек. Абайдың бірқатар өлеңдерінде Алла тағаланы жүрекпен танып, оның хақтығын, нығметтерін жүрекпен сезіну қажеттілігі, айтар сөзін жүрегіңнен шықпаса, ондай сөзді айтып, жалғандыққа жол бермеу туралы байламын жеткізеді. Абайдың туындыларындағы жүрек концептісі заттық әрі абстракциялық түсініктермен байланыстыра берілген. Мысалы, ыстық жүрек, жүректе қайрат болмаса, жылы жүрек, мұз жүрек, жүрегім менің қырық жамау, ауру жүрек соғады жүрекке жылы тию, асау жүрек пен махаббат пен ғадауат шайқасқан жүрек деп көрсетеді. Бұл тұста Абайдың шығармашылығында адамның көңіл-күйін, мінезінің құбылмалылығын бейнелейтін сөздердің әр алуандығы осы жүрек сөзімен байланыс тауып жатқандығын аңғарамыз.

Яғни, материалдық емес байлықтың үстемдік құруы, жалған әлемнің қызығына алданбауды насихаттайтын сопылық ілім сарыны Абай поэзиясында үйлесімділікпен жалғасын тауып, сөз өнерінде өзіңдік биігін тауып орнықты. Бұл дүниенің қызығынан бас тартып, барлығын тәрк ететін Қожа Ахмет Ясауи насихаттайтын сарын толығымен Абай шығармашылығында жалғасын таппағанымен жалған өмір қызығын үйлесімділікте жырлады. Сондықтан ізгілік дүниетанымы жаратылыс болмысын тануда дала ойшылдарының туындылары уақыт өлшеміне бағынбайды.

«Шығарманың күрделілігі оның тарихи өзгермелілігінен көрінеді. Ол өзіне тең емес. Тарихи өзгермелі ұлы туындылар – мәңгілік серіктеріміз және барлық уақытта да бізбен замандас. Туындының тарихи қозғалысы қалай жүзеге асады? Оны не және қандай күш қозғайды? Өртүрлі қабылдау ма? Бірақ туындыға қатысты алғанда, бұл – туындыға тарихи өзгермелі әрі өзіне-өзі тең түспеуге мүмкіндік тудыратын, әлдебір ішкі сапаға сүйенуді қажет ететін сыртқы ықпал. Кез келген шығарманың өзекті бөлігі нақ осы бір қоғамға, нақ осы бір кезеңге бағдарланады, ал терең қабаттары адамзатқа арналып шығармаға ұзақ ғұмыр береді. Шығарма – заманауи нақты жағдайға жауап беріп, ұзаққа созылады әрі мәңгілік өмірге арналады», – дейді ғалым Ю.Борев. [2, 108]. Осы тұжырыммен келісе отырып, Ясауи мұрасындағы ізгілік идеясының Абай шығармасында жаңғыруын адамзаттық мәңгілік мұрат ұғымымен түсіндіруімізге болады.

Уақыт өткен сайын халықтың рухани жадынан орын алған құнды мұралардың маңызы арта бермек. Осы ретте түркі дүниесінің ойшылы Қожа Ахмет Ясауи мен қазақ халқының кемеңгері ұлы Абай шығармашылығындағы ізгілік мұраттары ұрпақ үшін тағлымы мол мұра болмақ.

Қорытындылай келе Қожа Ахмет Ясауи мен Абай Құнанбайұлының мәңгілік өмірге арналған туындыларындағы ізгілік, мейірімділік, шапағат, рақым, сүйіспеншілік, ғашықтық, махаббат т.б. ұғымдардың барлығы болмысты тануға бағытталғандығын айтамыз.

Әдебиеттер

1. Энтони К. Батыс философиясының жаңа тарихы, 2-том, Орта ғасыр философиясы. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018. – 400 б.
2. Борев Ю.Б. Эстетика. Оқулық. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2020. – 408 б.
3. Мырзахметұлы М. Абайтану: 1-кітап. Өңд., толықт., 2-бас, – Астана: Interactiv Kazakhstan, 2014. – 432 б.
4. Ибраев Ш. Абай феномені. – Нұр-Сұлтан: Алашорда қоғамдық қоры, 2021. – 240 б.
5. Sarekenova K., Aimukhambet Z., Malikov K., Salikzhanova S., Zhylykybay G., Assanbayeva Y. Effects of online learning and digital conversation-based activities on the transfer of cultural values in language and literature class7es. // International Journal of Education in Mathematics, Science, and Technology (IJEMST), 11(2), 471-492. 2023 <https://doi.org/10.46328/ijemst.3135>
6. Ясауи Қ.А. Хикмет жинақ: Даналық сыр. – Алматы: Жалын, 1998. – 656 б.
7. Абай. Қалың елім, қазағым... Өлеңдер. – Алматы: Атамұра, 2002. – 224 б.
8. Ясауи Қ.А. Хикметтер. – Алматы: Атамұра – Қазақстан, 1995. –128 б.
9. Аймұхамбет Ж.Ә. Ясауидің «Диуани Хикметі» мен Дантенің «Құдыретті комедиясында» бейіш пен тозақтың бейнеленуі // Turkic Studies Journal, 5 (4), 146–162. <https://doi.org/10.32523/2664-5157-2023-4-146-162>
10. Айтуғанова С.Ш., Сарекенова Қ.Қ. Ясауи хикметтеріндегі айшықтаулардың көркемдік қызметі. // Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы. – №1/2024. – Б. 92-103.
11. Оразалиев С. Абай және Дауани. – Түркістан: Мұра, 1997. – 104 б.
12. Жанатова А.Ж. Қожа Ахмет Ясауидың «Диуани хикмет» дастанындағы гуманистік идеялар. //ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ. Филология сериясы № 4 (134). 2011, 29-31 б.

А.Е. АЛИМБАЕВ

Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан

Б.М.ОСЕРОВ

«Астана Дарыны», Астана, Қазақстан

**ВОСПЕВАНИЕ ГУМАНИЗМА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХОДЖИ АХМЕДА ЯСАВИ И
АБАЯ КУНАНБАЕВА**

Аннотация. В статье рассматривается содержательная, идейная связь общечеловеческих ценностей в хикметах (мудростях) крупного представителя древнетюркской письменной литературы Ходжи Ахмеда Ясави и произведениях Абая Кунанбаева. Все, что сотворено, как говорил академик З. Кабдолов, является «Главным объектом литературы – человеком», служит любимым рабам Творца - людям. Преодоление изъяна человека, наполненного такой любовью, – это борьба и тяжба всей жизни. Следовательно, через перипетии человека жизнь продолжается, меняется... Но для того, чтобы человек, живущий среди этих перемен и явлений, не лишился человечности и доброты, будет правильным, если он сам будет сеять в своем сердце зерно добра, выращивать и поливать его водичкой. Эти качества закрепились в духовном наследии как общечеловеческие вечные принципы. В статье исследуется, как «Дивани Хикмет» из такой категории духовного наследия воплощает идеалы добродетели и продолжается эта идея в произведениях Абая. Утверждения о том, что концепция Абая «Целостный человек» связана с добродетелями человека, можно судить по текстовым сравнениям, анализу. Также «идея – Хикмет» Ясави и наследие Абая ценны как пример добродетельных идеалов» обосновывается ссылками на выводы научных трудов.

Ключевые слова: Ясави, Абай, добродетель, любовь, доброта, человечность.

A.E. ALIMBAYEV

A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute, Astana, Kazakhstan

B.M. OSSEROV

«Astana Daryny» Astana, Kazakhstan

**THE GLORIFICATION OF HUMANISM IN THE WORKS OF KHOJA AHMED YASAWI
AND ABAI KUNANBAYEV**

Annotation. The paper deals with the substantive, ideological connection of universal values in hikmets (wisdoms) of a major representative of ancient Turkic written literature Khoja Ahmed Yasawi and the works of Abay Kunanbayev. Everything that is created, as Academician Z. Kabdolv said, is 'The main object of literature - the human being', serves the Creator's favourite servants - the people. To overcome the flaw of a person filled with such love is the struggle and travail of a lifetime. Consequently, through the vicissitudes of a man, life goes on, changes... But in order for a person living among these changes and phenomena not to lose his humanity and goodness, it will be right if he himself sows a grain of goodness in his heart, cultivates and waters it with water. These qualities are established in the spiritual heritage as the universal eternal principles. The paper studies how 'Divani Hikmet' from such a category of spiritual heritage embodies the ideals of virtue and continues this idea in Abay's works. The statements that Abay's concept of 'Integral Man' is related to human virtues can be judged by textual comparisons and analysis. Moreover, 'the idea - Yasawi's Hikmet and Abay's heritage are valuable as an example of virtuous ideals' is justified by the references to the conclusions of scientific works.

Keywords: Yasawi, Abay, virtue, love, kindness, humanity.

References

1. Entoni K. Batys filosoifiasynyñ jaña tarihy, 2-tom, Orta ғасыр filosofiasy. – Almaty: Ұлттық аударма бюросы, 2018. – 400 b.
2. Borev І.В. Estetika. Oqulyq. – Almaty: Ұлттық аударма бюросы, 2020. – 408 b.
3. Sarekenova K., Aimukhambet Z., Malikov K., Salikzhanova S., Zhylkybay G., Assanbayeva Y. Effects of online learning and digital conversation-based activities on the transfer of cultural values in language and literature classes. *International Journal of Education in Mathematics, Science, and Technology (IJEMST)*, 11(2), 471-492. 2023 <https://doi.org/10.46328/ijemst.3135>
4. Ысауи Қ.А. Hikmet jinaq: Danalyq syr, – Almaty: Jalyn, 1998. – 656 b.
5. Abai. Qalyñ elim, qazağym... Öleñder. – Almaty: Atamūra, 2002. – 224 b.
6. Ысауи Қ.А. Hikmetter. – Almaty: Atamūra – Qazaqstan, 1995. –128 b.
7. Myrzahmetūly M. Abaitanu: 1-kıtap. Öñd., tolyqt., 2-bas, – Astana: Interactiv Kazakhstan, 2014. – 432 b.
8. İbraev Ş. Abai fneomenı. – Nūr-Sūltan: Alaşorda qoғamdyq qory, 2021. – 240 b.
9. Aimūhambet J.Ä. Ысаuidiñ «Diуani Hikmeti» men Danteniñ «Qūdyretti komediasynda» beiş pen tozaqtyñ beinelenuu // *Turkic Studies Journal*, 5(4), 146–162. <https://doi.org/10.32523/2664-5157-2023-4-146-162>
10. Aituғанova S.Ş., Sarekenova Q.Q. Ысауи hikmetterindeгі айықтаулардың көркемдік қызметі. // *Eurazia гуманитарлық институтының Хабаршысы*. – №1/2024. – В. 92-103.
11. Orzaliev S. Abai және Dauani. – Түркiстан: Мүра, 1997. – 104 b.
12. Janatova A. J. Qoja Ahmet Ыssauidyñ «Diуani hikmet» dastanyndaғы гуманитарistik ideialar. // *QazҰU HABAРШЫSY. Filologia seriasy* № 4(134). 2011, 29-31 b.

Автор туралы мәлімет:

Алимбаев Аслан Есемканович – философия докторы (PhD), А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті, Астана, Қазақстан.

Алимбаев Аслан Есемканович – доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Куцаинова, Астана, Казахстан.

Alimbayev Aslan Yesemkhanovizh – Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute, Astana, Kazakhstan.

Осеров Бауыржан Маратулы – педагогика ғылымдарының магистрі, «Астана Дарыны» әдіскері, Астана, Қазақстан.

Осеров Бауыржан Маратулы – магистр педагогических наук, методист «Астана Дарыны», Астана, Қазақстан.

Osserov Bauyrzhan Maratuly – Master of Pedagogical Sciences, Methodist «Astana Daryny» Astana, Kazakhstan.